

Jubileum congres De Evenaar, Centrum voor Transculturele Psychiatrie
Noord Nederland, 15 Maart 2018.

Hoe gaan we verder de toekomst in ?

Ik wil de organisatie bedanken voor deze uitnodiging en ook feliciteren met het jubileum. Eerst zal ik iets zeggen vanuit welke posities ik spreek en een eigen ervaring analyseren. Daarmee kom ik onmiddellijk uit bij identiteitsvorming en de processen die daarbij een rol spelen. De organisatie heeft mij gevraagd zoiets als een diapositief maken van de situatie waarin we ons bevinden in de Nederlandse samenleving waarbij ik vooral op identiteit in zal gaan en de rol die gender en ras/ etniciteit daarbij spelen. Mijn invalshoek is te onderzoeken wat de dominante blik betekent voor de Ander, of dat nu vluchtelingen en asielzoekers zijn of migranten in bredere zin (I). Daarna zal ik enkele aanbevelingen doen over de vraag hoe van hieruit verder te gaan (II).

Ad I. Voor zolang ik me kan herinneren, en voor zo lang ik deel uitmaak van de Nederlandse samenleving, en dat is vanaf ik één jaar was, voel ik me, om de woorden van de socioloog Georg Simmel te gebruiken, *the outsider within*; de buitenstaander die gesocialiseerd is in de mores van deze samenleving, die die mores uit en te treure kent en beheerst, maar die toch in meerdere opzichten – zowel naar gender als “ras”/ etniciteit-vreemd blijft, en zich daardoor vaak aan de marges voelt staan en van buiten naar binnen kijkt. Die positionering is pijnlijk en vaak moeilijk,

maar ik moet eerlijk zeggen dat het ook voordelen heeft om die status te hebben, omdat het een positie is die buitengewoon vruchtbaar is om tot kennisproductie te geraken; mijn positie heeft epistemologische voordelen; zij stelt me in staat stelt verschijnselen in de samenleving te zien die aan echte insiders voorbij gaan. En omdat de productie van kennis nu eenmaal de passie in mijn leven is, ben ik geneigd de zaak vanuit die kant te bekijken. Ik ben me er echter ook van bewust dat dat een tamelijk luxe positie is, die ook iets zegt over klasse en het economische, sociale en culturele kapitaal dat die klasse positie met zich meebrengt. Ik ben niet beschermd tegen seksistische en racistische ervaringen, integendeel, en daar zal ik in mijn presentatie ook een voorbeeld van laten zien - hoe racisme en seksisme er bij "ons soort mensen" uit ziet- maar ik kan ze door mijn klassepositie beter opvangen. Ik kan *terugpraten*. Die ervaringen bepalen niet of ik – enigszins vervuld, enigszins psychisch in één stuk- zal overleven in deze samenleving, hetgeen helaas bij veel migranten en hun nakomelingen wél het geval is. Ik denk aan de hogere zelfmoordcijfers onder Hindoestaanse meisjes, en onder Creoolse jonge mannen, bij wie ook hogere cijfers voor schizofrenie voorkomen. Ik ben zeker geen specialist op het gebied van geestelijke gezondheidszorg, ik ben een cultureel antropoloog, met als een van mijn specialisaties tijdens mijn doctoraal fase: klinische psychologie en ik ben altijd zeer geïnteresseerd geweest en nog steeds in de manieren waarop mensen in verschillende culturen hun subjectiviteit construeren en vormgeven. Ik geef ook les aan de opleiding voor transculturele therapeuten in Amsterdam.

Uit al deze verschillende ervaringen en invalshoeken, heb ik het boek Witte Onschuld geschreven, waarvan u wel gehoord zult hebben – eerlijk gezegd moet je onder een steen geleefd hebben om de ophef die dat boek heeft veroorzaakt gemist te hebben. Daarin stel ik **de centrale vraag** hoe het mogelijk is om 400 jaar een koloniaal rijk gehad te hebben, zoals Nederland, en te denken dat dat geen sporen nagelaten zou hebben in de cultuur, de taal, onze instituties en in de manieren waar we naar onszelf en de ander kijken.

Laat ik beginnen met een voorbeeld uit mijn eigen praxis. Het voorbeeld ontkracht een mythe die wij graag aan onszelf over onszelf vertellen, nl. dat als er al racisme in Nederland voorkomt, het in de lagere klasse is, in laag opgeleide kringen, PVV stemmers; niet in ons soort kringen, niet onder OSM, *ons soort mensen*. Ik ontleen dit voorbeeld aan een artikel dat ik in 1998 schreef, in een handboek over multiculturalisme, maar het voorval zelf dateert uit het begin van de 80-er jaren, toen ik als ambtenaar bij het toenmalige ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur werkte:

Vignet . MEVROUW VAN DE GARDEROBE?

Een vergadering van een breed samengestelde werkgroep over de kaalslag in het maatschappelijk werk ergens in de Zuidhollandse regio. De centrumgemeente luidt de noodklok over de bezuinigingen van de laatste jaren. Aanwezig zijn ambtenaren van rijk, provincie en gemeente, vrijwilligers en betaalde krachten van instellingen; bij elkaar wel zo'n

dertig mensen, voornamelijk wit, voornamelijk mannelijk, staan in groepjes bij elkaar voor aanvang van de vergadering.

Een zwarte vrouw komt binnen in de vergaderruimte, hangt haar jas op aan de kapstok, loopt naar een groepje toe en steekt haar hand uit naar een van de dichtstbij haar staande witte mannen. Hij buigt zich over naar de stoel waarop hij zijn colbertjasje net heeft gehangen, neemt het jasje eraf en overhandigt het aan haar. Het moment lijkt in de tijd bevroren. Dan zegt zij: “ik ben niet van de garderobe. Ik ben ambtenaar van het Ministerie van WVC en mijn naam is Gloria Wekker”. De witte man is niet langer wit meer; uit zijn hoofd lekken vuurrode tongen.

Is dit zomaar een betreurenswaardig, pijnlijk misverstand, één van die talloze momenten wanneer in het sociale verkeer verwachtingen niet blijken te kloppen, wanneer de toeschrijving van een identiteit door een ander niet overeen komt met de identiteit die door de persoon zelf geclaimd wordt? Wat ik aannemelijk wil maken is dat dit niet zo maar een alledaags, “onschuldig” misverstand is, maar dat we hier te maken hebben met een onderdeel van – wat ik in navolging van Edward Said – het Nederlandse Culturele Archief noem; in ons collectieve on(-der)bewuste, zijn allerlei oude beelden opgeslagen met betrekking tot mensen-van-kleur. Die beelden stammen uit de koloniale tijd, de bijna 400 jaar dat Nederland een koloniale natie was. En die beelden zijn nooit verdwenen en doen nog altijd hun werk omdat we het culturele archief nooit ontmanteld en gedeconstrueerd hebben.

Ik heb dus interesse in de wijdverbreide, maar te weinig onderzochte manieren waarop 'ras'¹ zich in het Nederlandse culturele archief genesteld heeft, die opslagplaats van wat Edward Said in een algemene negentiende eeuwse Europese context beschrijft als

... een bepaalde kennis en structuren van attitude en referentie, (..) [en], in de oorspronkelijke woorden van Raymond Williams, "structuren van gevoel". (..). Er was vrijwel unanimiteit dat onderworpen rassen overheerst moeten worden, dat er onderworpen rassen *zijn*, dat één ras het recht verdient en verdiend heeft om als het ras beschouwd te worden, van wie de belangrijkste missie is om zich ver buiten zijn eigen domein te begeven. (..). (Said 1993: 52, 53).

In dit project onderzoek ik de kracht, de passie en zelfs de agressie die ras in Nederland oproept, terwijl tegelijkertijd ontkenning en ontwijking aan de orde van de dag zijn. Ik ben al heel lang geïntrigeerd door de manieren waarop ras op onverwachte plekken en momenten zijn kop opsteekt, soms letterlijk als de 'terugkeer van het onderdrukte', terwijl een dominant discours hardnekkig volhoudt dat Nederland altijd al kleurenblind en anti-racistisch geweest is. Ontkenning en loochening, - de gelijktijdige bevestiging en ontkenning van een gedachte of een verlangen - zijn belangrijke manieren in Nederland om met ras om te gaan. Er is sprake van diepe ambiguïteit met betrekking tot ras.

Kortom, ik ga ervan uit dat dit vignet, ons iets meedeelt over gender, "ras"/ethniciteit en processen van identiteitsvorming in het huidige Nederland. Ik wil hier 3 opmerkingen plaatsen, waarbij ik eerst algemene processen van identiteitsvorming aan de orde stel, en

¹ Ik gebruik 'ras' en ethniciteit, in navolging van Stuart Hall als twee kanten van dezelfde medaille.

vervolgens inga op de werking van gender en “ras”/ etniciteit bij die processen.

1. Ik ga uit van een *cultural studies*- benadering van identiteit, aangevuld met sociologische inzichten. In mijn optiek is de meest interessante en productieve vraag met betrekking tot identiteit niet ‘Wie ben ik?’, met zijn neiging om statische, bevroren en quasi-unieke beschrijvingen op te roepen, maar ‘Hoe ben ik degene geworden die ik geworden ben en welke processen spelen daarbij een rol?’ Daarmee wordt identiteit stevig binnen de processen van geschiedenis, cultuur en macht geplaatst.

Identiteiten komen ergens vandaan, ze hebben een geschiedenis, ze zijn een uitdrukking van machtsconstellaties in de samenleving en ze zijn ook voortdurend aan veranderingen onderhevig. In de woorden van Stuart Hall: “Identiteiten zijn de namen die we geven aan de verschillende manieren waarop we gepositioneerd worden door en onszelf positioneren binnen de vertellingen van de geschiedenis en de cultuur”.

Peter Mc Laren, een kritische multiculturalist en pedagoog uit Canada stelt een reeks belangrijke vragen, die – naar ik meen - ook voor u, als professionals in de GGZ, van belang zijn:

“Hoe ben ik degene geworden die de wereld van me gemaakt heeft? (--). Wat heeft de wereld van mij gemaakt waaraan ik, onder de huidige omstandigheden, nooit kan ontsnappen? Wat is het aan jou –de Ander- dat mijn betekenis bepaalt? Hoe word ik door anderen gezien vóór ik

de vraag heb gesteld: Wie ben ik? (--) Wat verklaart dat ik weerstand kan bieden aan mijn symbolisering door anderen?" (McLaren 1995).

Uit deze serie vragen blijkt dat identiteit, het door een individu zorgvuldig in elkaar geknutselde, voortgaande gevoel over zichzelf tegelijkertijd hoogst persoonlijk is en sociaal, en dat identiteit tot stand komt in en door cultuur. McLaren zegt ook: vóór je over welk verschijnsel dan ook iets te berde wilt brengen, voor je kennis wilt claimen, is het noodzakelijk dat je inzicht ontwikkelt in je eigen positie, in hoe jezelf tot stand gekomen bent. Dit geldt eigenlijk voor iedereen, die kennis verzamelt, toepast en overdraagt, op ons allemaal dus. Identiteit geeft ons een plaats in de wereld en vormt de verbinding tussen ons en de samenleving waarin we leven. Onze identiteit(en) zijn een provisorische, voorlopige uitkomst van een strijd tussen taaiere stereotypen, die weer met verschillende typen machtsrelaties verbonden zijn, en onze eigen, (min of meer) zelf bepaalde en gekozen wijzen van zijn. Vanuit een cultural studies perspectief is identiteit een verhaal dat we over onszelf aan onszelf en anderen vertellen, gebruik makend van de posities en beelden die ons vanuit de maatschappij aangeboden worden. Maar die posities en beelden zijn, zoals we gezien hebben, -niet voor iedereen hetzelfde; er is geen gelijk speelveld: ze zijn als het ware al voorgesorteerd naar gender en etniciteit.

2. In verschillende culturen in onze samenleving, en zeker binnen de dominante cultuur, is *gender*, het feit of je man of vrouw bent, een belangrijk ingrediënt van identiteit. Vanaf onze vroegste jeugd, en soms

zelfs terwijl we nog in de baarmoeder vertoeven, wordt het belangrijk geacht om het nieuwe persootje te kunnen classificeren naar gender, om te weten of het om een meisje of jongetje gaat. Aan jongens en meisjes worden verschillende gedragsverwachtingen gesteld en die verwachtingen worden, geheel of gedeeltelijk, onderdeel van onszelf. Vaak ook verzetten mensen zich tegen de verwachtingen, die bij hun genderrol horen: sommige vrouwen willen carrière maken, verantwoordelijke posities in de samenleving bezetten en nu eindelijk wel eens gelijke beloning en waardering krijgen voor dezelfde arbeid. Sommige mannen willen ook zorgtaken verrichten. Individuele personen en groepen kunnen zich dus verzetten tegen de taaie classificaties en gedragsverwachtingen en eigen, beter passende, definities voor zichzelf en handelingsmogelijkheden proberen te veroveren. Hiermee zijn de drie, elkaar wederzijds beïnvloedende processen, - 1. sociale classificatie, 2. gedragsverwachtingen en 3. individuele handelingsmogelijkheden - die bij identiteitsvorming een rol spelen, opgesomd. Deze processen kunnen analytisch van elkaar onderscheiden worden, maar in werkelijkheid vinden ze tegelijkertijd en elkaar wederzijds beïnvloedend plaats.

3. terwijl het inmiddels gewoon geworden is om gender te verdisconteren in identiteitsvormingsprocessen, is dat nog steeds in Nederland – i.t.t. de VS en Engeland - niet gebruikelijk bij *ras/ etniciteit*. De aanwezigheid en werking van raciale processen is een van de best bewaarde geheimen in de Nederlandse sociologie en psychologie, de

mens- en maatschappijwetenschappen in het algemeen. Dit hangt in de eerste plaats samen met het culturele archief, waarin allerlei ideeën en gevoelens over ras opgeslagen zijn, nl. dat wij Nederlanders niet aan ras doen. Daarnaast is er een verband met de personele bezetting binnen die wetenschappen; het zou niet zo moeten zijn dat wanneer de beoefenaars van een bepaalde discipline homogeen wit of manlijk zijn, - en het vaakst een combinatie van de twee- dat er dan geen vragen over “ras” of over gender gesteld moeten worden. Dit is tegelijkertijd ook een steekhoudend argument voor een divers samengestelde beroepsgroep, in welke arbeidssector dan ook, om niet de eigen oogkleppen van de discipline – onder het mom van excellentie- te blijven reproduceren.

Laten we terugkeren naar ras/ etniciteit als een belangrijke betekenisstoeuwijzer in processen van identiteitsvorming. Uit het vignet in ambtelijke sfeer, wat ik u zonet voorlegde, is het duidelijk dat in een situatie die meerdere interpretatiekaders toelaat, mijn collega ambtenaar “kiest” voor een interpretatie en een bijbehorend gedragsrepertoire, waarin aan mij een inferieure, dienende positie toegewezen wordt. Er is hier sprake van *habitus*, een gestructureerde en structurerende dispositie. Hij uit zich in een interpretatie en een gedragsrepertoire dat hem bewust of onbewust aangeleerd is, vanaf zijn vroegste jeugd. Hij put uit een zwijgend, maar goed gebruikt reservoir van pejoratieve beelden die circuleren ten opzichte van zwarte vrouwen. Het is de combinatie van gender met ras/ etniciteit die mij, - in de ogen van mijn collega, - onmiddellijk in een dienstbare rol plaatst: ik moet wel de mevrouw van

de garderobe zijn, of de koffievrouw. Ik vind het erg armoedig dat de beelden die aan mij voorafgaan, die a.h.w. automatisch in stelling gebracht worden, als iemand mij ziet, is dat ik een dienende functie heb, net zoals het 150 jaar geleden “natuurlijk” was om te denken dat ik een tot slaaf gemaakte was. Het is armoedig, het is pijnlijk (voor ons allebei, overigens), het is in een multi-etnische samenleving ook een vorm van kapitaalvernietiging wanneer de ander stelselmatig te laag ingeschat en - geschaald wordt . Denk aan de systematisch lage schooladviezen die migrantenkinderen krijgen !! Het gaat hier niet om racisme in de lagere, “onwetende” klasse, maar om iemand zoals u en ik, OSM. Laat ik echter duidelijk zijn: ik wil niet dat u uit mijn woorden begrijpt dat ik de reactie van mijn manlijke collega interpreteer als iets is wat alleen witte mensen in de genen zou zitten. Ik geloof niet dat het in de genen zit en om van die vastgeroeste beelden af te komen, van die – in de woorden van Toni Morrison - “luie, vadsige, racistische gedachtenketens”, moet er wel werk verzet worden. Maar dan moet men zich er eerst bewust van worden. Ik kom daar straks, bij mijn aanbevelingen voor professionals, op terug.

Wat in mijn ogen belangrijk is om dit verhaal te begrijpen, is het volgende:

Uiteindelijk laat het vignet zien dat ras heel stevig in het Nederlandse culturele archief moet zijn geplant, om zulke systematische en virulente psychische residuen te hebben achtergelaten. Kennis met betrekking tot de werking van ras maakt geen deel uit van dominante

waarheidsrégimes, noch in de wetenschap, noch in de hulpverlening, terwijl het wel heel hard nodig is dat we inzicht verkrijgen in de manieren waarop ras werkzaam is.

In mijn boek Witte Onschuld concludeer ik dat een belangrijk element van de dominante Nederlandse zelfrepresentatie is dat we “onschuldig” zijn, dat we op de voorgrond plaatsen dat wij slachtoffers zijn geweest van de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog in plaats van daders van geweld tegen gekoloniseerden in “Ons Indië” en in Suriname en de Antillen. We doen er liever het zwijgen toe als het gaat om het koloniale tijdperk, onder het mom dat het zo lang geleden is en zo ver van hier plaats vond. Maar hoe zou het mogelijk zijn dat dat culturele archief niet ook doorwerkt in huidige praktijken inde geestelijke gezondheidszorg?

II. Aanbevelingen voor Professionals.

Wat betekent dit alles nu voor professionals die in hun spreekkamers te maken hebben met mensen die met maatschappelijke, economische en emotionele uitsluiting kampen?

1. Wat ik heb laten zien, is hoe beperkt en hardnekkig de voorraad beelden, scenario's, relaties en interpretaties is, wanneer het erom gaat om mannen en vrouwen van kleur te representeren, waarbij rond Moslims op dit moment een hele klont van negatieve beelden samenkomt. Zij zijn degenen die nu als de ultieme ander beschouwd worden in de samenleving, niet inpasbaar, wezensvreemd. We moeten ons eerst bewust worden van de keten van associaties, opgeborgen in het

culturele archief, die voorafgaan aan de Ander, -of die Ander nu zwart, Moslim of nog anders is - pejoratieve beelden die de ander opsluiten in minderwaardigheid, onbetrouwbaarheid, hyperseksualiteit etc. Het is absoluut noodzakelijk om de gedeelde raciale en seksuele fantasieën in het Nederlandse culturele archief, gebaseerd op bijna 400 jaar van koloniale relaties, aan het licht te brengen om deze alledaagse ketens van betekenisgeving te kunnen begrijpen.

2. Vóór je over welk verschijnsel dan ook iets te berde wilt brengen, voor je kennis wilt claimen, is het noodzakelijk dat je inzicht ontwikkelt in je eigen positie, in hoe jezelf tot stand gekomen bent. Ik herinner u aan het pleidooi voor zelf-reflexiviteit voor professionals van Peter McLaren: het is essentieel een antwoord te vinden op vragen als: wie ben ik geworden en welke maatschappelijke en symbolische processen hebben daarbij een rol gespeeld? Daarbij gaat het ook heel uitdrukkelijk om de processen die verbonden zijn met gender en ras/ etniciteit. En vervolgens: als mijn rugzak inderdaad gevuld blijkt te zijn met maatschappelijk gewaardeerd cultureel kapitaal, zoals witheid, mannelijkheid, een midden of hogere klasse positie en heteroseksualiteit: wat ga ik met die voorrechten doen – gebruik ik ze om meer gelijkheid te bewerkstelligen?- of laat ik ze me gewoon aanleunen?

3. Er zijn steekhoudende argumenten om te streven naar een divers samengestelde beroepsgroep, welke dan ook, om niet de oogkleppen van de discipline – onder het mom van excellentie- te blijven reproduceren. Hierbij hoort ook het kritisch beschouwen van de curricula die opleiden

in uw beroepsgroep, zodanig dat inzicht in de werking van gender en ras/ etniciteit een systematisch onderdeel ervan wordt.

Daarnaast zijn er nog andere aanbevelingen, die voor ons allemaal gelden. Ik zal er enkele noemen:

4. Het onderwijs vormt een belangrijk domein , te beginnen vanaf het basis onderwijs tot en met de universiteit. De versie van de geschiedenis die ons nog steeds voorgeschoteld wordt in het onderwijs is een zeer eenzijdige, waarbij het zelf-feliciterende zelfbeeld in stand gehouden wordt door alles wat met slavernij, slavenhandel en imperialisme te maken heeft zo summier mogelijk te behandelen of zelfs geheel weg te laten. Iedereen moet er van op de hoogte zijn dat Nederland vanaf de 16 eeuw een globaal bestaan heeft gekend en waarom de huidige bevolkingssamenstelling zo gevarieerd is als ze is. Ik ben er dus een voorstander van dat er al vanaf het basisonderwijs een waarheidsgetrouwer beeld geschetst wordt van die geschiedenis en daarnaast dat iedereen, ook vanaf zo jong mogelijk, leert welke verdelingsmechanismen een rol spelen in onze samenleving zowel op individueel, op symbolisch als op institutioneel niveau. Ik vraag, m.a.w. om het wijdverbreid invoeren van intersectioneel denken in het onderwijs. Niet alleen ras/ etniciteit, ook gender, klasse, religie en seksualiteit zijn belangrijke factoren waardoor onze waarde, onze betekenis in de samenleving bepaald worden.

Ook voor de universiteit geldt dat het inzicht dat diversiteit op alle niveaus in de organisatie, in alle faculteiten en voor de academie als geheel een kernwaarde in het onderwijssysteem moet zijn. *Diversiteit is een aspect van, preciezer, een voorwaarde voor academische excellentie.* Witheid is the roze olifant in de kamer, in de universiteit: iedereen loopt daaromheen. Zo is het nog steeds vanzelfsprekend dat het curriculum wit is, dat studenten alleen boeken en artikelen lezen van witte heren, maar niet van de mensen die buiten het centrum van de macht staan; dat vrijwel alle docenten wit zijn.

5. Onze dagelijkse interacties, waarin racisme, seksisme, homofobie of een combinatie daarvan een rol spelen. We moeten gaan interrumpen in dagelijkse interacties, waarin dergelijke verschijnselen een rol spelen. Een belangrijke manier waarop racisme in Nederland vorm krijgt, is door middel van `humor` en ironie. Er worden vaak en veel racistische `grappen` gemaakt; ik refereer alleen maar aan Gordon met `nr. 39 met lijst`, aan Giel Beelen ten opzichte van Sylvana Simons, aan René van der Gijp met zijn grap ten koste van een Belgische transgender vrouw. Wie tv kijkt met deze blik zal het onmiddellijk beamen. Het plaatst het `object` van de grap in een onmogelijke positie. Opmerkelijk is dat een omstander slechts zelden zijn mond opendoet en zegt: `ik vind dit niet OK. Dit is een racistische (of seksistische of homofobe) grap`. Elie Wiesel zegt in *Nacht*; `Silence helps the tormentor, not the tormented`. En; `The opposite of love is not hate: it is indifference`. Onze gezamenlijke opdracht is te beginnen met niet meer onverschillig te zijn, niet meer

onzelf te beschermen, maar zulke situaties te ontregelen en te
interrumperen, of het nu om seksisme, racisme of homofobie of een
ander -isme gaat.

Ik dank u voor uw aandacht.

Prof. Dr. Gloria Wekker

Emeritus hoogleraar Gender en Etniciteit

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht